

ADÓZÓ NÉPESSÉG ÉS HATÁRHASZNÁLAT EGERBEN AZ 1828. ÉVI ORSZÁGOS ÖSSZEÍRÁS ADATAI ALAPJÁN*

BOHONY NÁNDOR

(Közlésre érkezett: 1979. január 5.)

Az 1828. évi VII. törvény¹, valamint a nádor e tárgyban kiadott végrehajtási utasításai (Instructio és Inviatio)² alapján 1829 márciusában Eger adózó népességének is nagyszabású összeírására került sor, melynek eredményei ma, 17 latin nyelven írott, fólió nagyságú, 378 oldalt és azokon 5959 tételt tartalmazó kötetben állnak a kutatás rendelkezésére.³ A következőkben e becses és nevezetes forrás alapján a hajdani város adózó népességét és az akkor dívó határhasználatot mutatjuk be.

Egerben a hivatkozott összeírás alkalmával név szerint 4132, név nélkül, szám szerint pedig 3345, összesen: 7477 jogalanyt vettek nyilvántartásba.

A név szerint is feljegyzett jogalanyok sorában csupán 9 (0,3%) volt jogi személy, éspedig a vármegye, a ferencesek, a szerviták és misericordianusok rendje, valamint a mészárosok, csizmadiák, szücsök céhe. 4123 viszont természetes személy. Az utóbbiak többsége, vagyis 3937 (95%) volt férfi és 195 (5%) nő. A családi állapotot tekintve, 457 (11%) özvegy, köztük 284 (62%) férfi és 173 (38%) nő.

A csupán szám szerint nyilvántartásba vett 3345 18–60. életév közötti természetes személyek körében a túlnyomó többség, 3068 (91%) szintén férfi volt, és csak 277 (9%) a nő. E 3345 természetes személy közül 305 (9%) volt családtag és 3040 (91%) nem családtag. A családtagok sorában 202 fiú (a családtagok 66%-a), 97 lány (a családtagok 32%-a) és 6 a caput familiae fiútestvére (a családtagok 2%-a). A nem családtagok sorában 2860 férfit (94%) és 180 nőt (6%) jegyeztek fel.

Végző összegzésben a természetes személyek között 6686 főre (94%) ment a férfiak és 472-re (6%) a nők száma. E természetes személyek közül 2100-at (28%) a belvárosban, 5058-at (68%) a hóstyákon, 310-et (4%) pedig a környéken elterülő pusztákon és promontorokon írtak össze.

Jóllehet a felvétel célja a plebs contribuens, vagyis az adózó népesség és az adótárgyak számbavétele volt, az összeírás tábláira olyanok is rákerültek, akik a fentebb már ismertetett törvények és jogszabályok értelmében adómentességet élveztek. Egerben a név szerint is nyilvántartottak között 3673 volt adóköteles, 459 viszont (a már említett 9 jogi személyt is ide értve) exemptusként, vagyis, mint mentesített került fel az ívekre.

Ez utóbbiak, forrásunk tanúsága szerint, négyféle jogcím, éspedig a nemesi jogállás, a katonai szolgálat, a foglalkozás, illetve az alkalmaztatás minősége, valamint az életkor, nevezetesen az öregség, illetve kiskorúság következtében mentesültek az adófizetés alól.

* Részlet a szerző készülő tanulmányából

Esetünkben a nemesi jogállás 103, a katonai szolgálat 11, a foglalkozás, illetve alkalmaztatás minősége 49, az előrehaladott életkor 273, a kiskorúság pedig 14 egyén vonatkozásában szolgált a mentesség alapjául. A foglalkozás, illetve az alkalmaztatás következtében mentesítettek többsége, 32 személy (a foglalkozás, illetve alkalmaztatás következtében mentesítettek 65,3%-a) világi, 17 (a foglalkozás és alkalmaztatás következtében mentesítettek 34,7%-a) viszont egyházi szolgálatban állott. Egy részük – mint az adatokból az teljesen egyértelműen kitűnik – értelmiségi foglalkozást űzött, professzor, ügyész, mérnök, tanár, tanító, a másik csoport – ahogy ma mondanánk – köztisztviselő, levéltáros, hivatalnok stb. volt, a harmadik csoport pedig azokból tevődött össze, akiket a nemeseknél, illetve a nemesi állást élvező szervezeteknél és intézményeknél (vármegye, érsekség, káptalan) vállalt szolgálat juttatott az adómentesség boldog állapotába. Így volt köztük vármegyei hajdú, érseki kocsis, káptalani muzsikus.

A név nélkül, csupán szám szerint nyilvántartott 3345 természetes személy mind egy szálig adózott. Az adófizetők száma így végső összegzésben a belvárosban 1917, a hóstyákon 4791, a város környékén elterülő pusztákon és promontorokon pedig 310, tehát 7018 fő volt. Ez a szám a bejegyzetteknek 93,9, az össznépeségnek viszont csak 38,4%-át tette ki.

A 3673 név szerint feljegyzett adóköteles természetes személyek közül 3260 (88,8%) jogállása volt megismerhető. Köztük így 44 honoráciort (1,3%), 363 civist (11,2%), 2016 inquilinust (61,8%), és 837 subinquilinust (25,7%) találtunk. A szám szerint nyilvántartottak között viszont már csak 372 személy jogállása volt feltárható, s ezek szerint körükben 3 (0,8%) volt honoráciort, 17 (4,6%) civis, 269 (72,3%) inquilinus és 83 (22,3%) subinquilinus. A 7018 adózó közül így végül is csak 3643 (51,9%) jogállását ismerhettük meg, akiknek sorában összesen 47 (0,7%) volt honoráciort, 380 (5,7%) civis, 2285 (34,1%) inquilinus és 931 (13,9%) subinquilinus.

A város társadalmában, mint a fentiekből látható, maroknyi csoportot képeztek a honoráciortok. Ennek ugyan többszöröse, de még mindig vékony társadalmi réteg volt a civiseké. A derékhatad 2285 fővel az inquilinusok, a zsellérek alkották. Bár náluknál kevesebben voltak, számra nagysúlyú társadalmi csoport még a subinquilinusoké volt. Figyelemre méltó végül, hogy a város társadalmából teljesen hiányzott a colonus, a jobbágy.

Jóllehet az idézett adatok önmagukban is tanulságosak, mégsem kerülhette el figyelmünket, hogy a honoráciortok és civisek túlnyomó többségét a falakon belül elterülő városrészben, a belvárosban írták össze, míg az inquilinusok és subinquilinusok döntő többségét a hóstyákon. A város tehát településtörténeti, társadalom-földrajzi tekintetben is két, jól elkülöníthető részre tagolódott. A nemeseknek, a honoráciortoknak és a polgároknak, tehát a kiváltságos, illetve előkelőbb rétegeinek otthont adó belvárosra és a hóstyákra, ahol főként a zsellérek, illetve a házatlan zsellérek tömegei éltek. A városfalak tehát két világot választottak el egymástól, az urak, az előkelők, a módosak és a plebs, a köznép világát. Nem túlzás állítani tehát, hogy a falak egyszersmind a társadalmi választóvonal szerepét is betöltötték.

A jogállásra vonatkozó adatok megtekintése után elengedhetetlennek látszott, hogy a város adózó társadalmának foglalkozás szerinti megoszlását is vizsgálat tárgyává tegyük, bár az összeírás csak 631 személy (9,4%) esetében nevez meg foglalkozást. Ezek közül 15 (2,4%) űzött szellemi tevékenységet, 29 (4,6%) dolgozott az élelmiszer-, 2 (0,3%) a vegyi-, 57 (9%) a fémfeldolgozó-, 264 (41,8%) a bőr-, 143 (22,7%) a textil-, 51 (8,1%) az építő- és faiparban, 9 (1,4%) a szolgáltató iparban, 26 (4,1%) egyéb iparágakban, végül 35 (5,5%) volt kereskedő. Az iparosok csaknem fele a bőr-, közel egynegyede pedig a textiliparban dolgozott. Minthogy a korabeli Egerben kiterjedt szőlőművelés virágzott, úgy

véljük, jogos, ha feltételezzük, hogy a foglalkozás megjelölése nélkül számba vettek többsége földműves, vagy ahogy ma mondanánk, östermelő volt.

A fenti adatok birtokában egyszersem azt is érdemes volt megvizsgálni, hogy vajon az egyes jogállásokhoz milyen foglalkozás kapcsolódott, amit annál könnyebben tehetünk, mivel 602 személy, vagyis 12 honorácior (27,3%), 309 civis (85,1%), 180 inquilinus (8,9%) és 101 subinquilinus (13%) esetében a foglalkozás is pontosan tisztázható volt.

A jogállás és foglalkozás közti összefüggéseket tekintve, karakteres csoportot egyedül a honorációrok alkottak, akik egy kereskedőtől eltekintve, valamennyien szellemi munkából éltek. A civisek, inquilinusok és subinquilinusok körében ilyen egységet nem figyelhettünk meg, általában iparral és kereskedelemmel foglalkoztak. Az órás szakmában például csakúgy voltak civisek, mint subinquilinusok.

Minthogy az iparosok körében 180-at inquilinus, azaz magyarul zsellér, 101-et pedig subinquilinus, azaz házatlan zsellér jogállással tartottak számon, nem haladhatunk tovább anélkül, hogy meg ne jegyeznénk: adataink tükrében meglehetősen differenciálatlannak tűnik az a szemlélet, amely a zsellérekben és alzellérekben csupán szegény, vagy éppen teljesen nincstelen parasztot lát. Mint ez az eset is bizonyíték lehet rá, a fogalom és a szóhasználat pontosítása a továbbiakban a szakirodalomban oly sokat emlegetett zsellérség esetében sem takarítható meg.

Mindezek után megkerülhetetlennek látszott, hogy választ ne keressünk rá: a különböző jogállású csoportok és az egyes foglalkozási kategóriák milyen mértékben részesültek abban a hatalomban, amit a városi magisztrátus testesített meg. Az adókötelesek sorában 23 személyt találtunk, aki tagja volt az előjáróságnak. Ezeknek több mint fele, pontosan 18 (52,5%) volt honorácior és 8 (47,8%) civis, azaz polgár. Az inquilinusok és subinquilinusok, tehát a zsellérek és házatlan zsellérek számára nem volt hely a városi tanácssterem padsoraiban. Ami a foglalkozási kategóriákat illeti, azokra csupán a 8 polgár foglalkozása alapján következtethetünk. Ezek között pedig 1 volt hegybíró, 2 karabélykészítő, 1 csizmadia, 1 gombkötő, 1 takács és 2 kereskedő, ami világosan utal rá, hogy az iparos és kereskedő polgárság viszont már szóhoz jutott a város életének irányításában, a kisebb-nagyobb kérdések eldöntésében.

A jogállásra és foglalkozásra vonatkozó adatok megtekintése után okvetlenül érdekesnek látszott, hogy megvizsgáljuk, vajon az adóköteles természetes személyek hány családhoz, illetve háztartáshoz tartoztak. Dávid Zoltán módszere⁴ alapján rekonstrukciót hajtva végre, azt az eredményt kaptuk, hogy a város 6708 adóköteles egyede 781 család és 2582 háztartás keretében élt. A 781 családban összesen 897 volt az adóköteles természetes személyek száma. 673 családban (az adózó családok 86,2%-ában) csupán 1, 101-ben (az adózó családok 12,9%-ában) 2, 6 családban (az adózó családok 0,8%-ában) 3 adóalany élt, és csupán 1 családot (0,1%) találtunk, ahol az adózók száma elérte a négyet. Egy családra így átlagosan 1,14 contribuens személy esett.

Az adóköteles háztartásokban, a dolog természetéből logikusan következően, már jóval magasabb volt az adókötelesek száma. Tételes felsorolásban: 2 adóköteles 2035 (78,8%), 3 adókötelest 349 (13,6%), 4 adókötelest 120 (4,6%), 5 adókötelest 32 (1,3%), 6 adókötelest 12 (0,5%), 7 adókötelest 6 (0,3%), 8 adókötelest 3 (0,05%), 9 adókötelest szintén 3 (0,05%), 10 adókötelest 1 (0,02%) és 14 adókötelest ugyancsak 1 (0,02%) háztartásban jegyezték fel; az 1 háztartásra eső átlag tehát 2,3 fő volt.

A jogállásra vonatkozó adatok birtokában hasonlóan fontosnak tűnt, hogy az egyes családok és háztartások jogállását külön is vizsgálat tárgyává tegyük. A családok jogállását illetően azt állapíthattuk meg, hogy azok, legalábbis az összeírás tanúsága szerint, minden egyes esetben azonos jogállású elemekből tevődtek össze, vagyis e tekintetben homogének

voltak. A 781 adóköteles család sorában 692 (88,6%) volt zsellér és 89 (11,4%) al-, háztalan zsellér, zsellér jogállású család.

Az adózó háztartások többsége, 2084 (81,1%) szintén azonos jogállású elemekből állt össze, mindössze 395 háztartásban, vagyis a háztartások 15,9%-ában éltek együtt különféle jogállású elemek. Ezek között 7-ben lakott honorácior, civis és inquilinus, 1-ben honorácior, civis és subinquilinus, 15-ben honorácior és inquilinus, 9-ben honorácior és subinquilinus, 205-ben civis és inquilinus, 158-ban civis és subinquilinus egy fedél alatt.

A családok és háztartások összetétele fölött tartott szemle végére érve, az látszik leszögezhetőnek, hogy az inquilinusok és subinquilinusok családait és háztartásait a jogállás egyöntetűsége, azaz az ilyen értelemben vett homogenitás jellemezte, ezzel szemben a honoráciorok és polgárok, tehát az előkelőbb kategóriák háztartásai egy részét viszont épp ellenkezőleg a heterogén összetétel határozta meg.

A fent tárgyalt természetes személyek közül mezőgazdaságilag hasznosított földingatlanl 1813-an rendelkeztek. Adómentességet 123 (6,78%) élvezett, a többi tehát 1690 (93,22%) adóköteles volt. Ez utóbbiak körében 26 (1,5%) volt honorácior, 121 (7,2%) civis, 945 (55,9%) inquilinus, 274 (15,3%) subinquilinus, 15 (1,8%) ismeretlen jogállású és további 309 (18,3%) pusztai lakos, vagy feltehetően extraneus, akiknek jogállását szintén nem ismerjük. A gazdák sorában 286 (15,8%) volt belvárosi, 1218 (67,2%) külvárosi, 309 (17%) pusztai vagy extraneus.

Mindezek összesen 1709,44 kat. holdat, vagyis 982,04 hektárra kiterjedő földterületet tartottak használatukban, amiből 140,2 kat. hold, azaz 80,4 hektár (8,2%) volt adómentes, és 1569,24 kat. hold, tehát 901,6 hektár (91,8%) adózó. A továbbiakban a mentesítettektől eltekintünk és csupán a contribuensek viszonyait vizsgáljuk.

Az 1569,24 kat. holdra, vagyis 901,6 hektárra terjedő contribuens földből 43,48 hektár (4,8%) volt honoratior-birtok, 118,74 hektár (13,1%) civis-birtok, 438,2 hektár (48,5%) inquilinus-, 114,2 hektár (12,7%) subinquilinus kézen, 14,77 hektárt (2%) tartottak használatukban ismeretlen jogállásúak, és 173,8 hektár (18,9%) volt a pusztaiak vagy extraneusok részesedése.

Az elősorolt földeken összesen 1690 adóköteles gazdaság egzisztált. Egy gazdaságra átlagosan 0,53 hektár terület esett. Ám ahogy a birtokosok is különböző jogállású egyénekből tevődtek össze, az egyes gazdaságok is különböző nagyságrendhez tartoztak. Ezt a hagyományos statisztikai kategóriák szerint az alábbiakban mutatjuk ki:

Birtoknagyság	Gazdaságok száma	%	Gazdaságok területe hektárban
1 kh (0,575 ha) alatt	1232	72,9	377
1– 5 kh-ig (0,575–2,87 ha-ig)	436	25,8	430
5–10 kh-ig (2,87–5,75 ha-ig)	17	1,0	58
10–20 kh-ig (5,75–11,5 ha-ig)	5	0,3	37
Összesen:	1690	100,0	902

A legnagyobb földingatlanl rendelkező lakosok Egerben tehát Sarpe János civis, másodosztályú kereskedő, Saffner Imre külső tanácsos, karabélykészítő, Spetz József gyógyszerész, valamint Szinger Ferenc és Bartsik József voltak. Ez utóbbiakról közelebbit nem tudunk.

A gazdaságok keretébe összesen 166 szarvasmarha és 184 ló tartozott. A szarvasmarhák között 163 fejőstehén, 1 meddő tehén és 2 hároméves növendék volt. Ezt az alacsony számot némiképp az előző évben a városon is keresztülsöprő általános marhavész magyarázza. A lovak mind háromévesek, illetve annál idősebbek voltak.

Nyilvánvaló, hogy amikor a fentiek nyomán határhasználatról beszélünk, akkor a szintén fent jellemzett gazdátársadalom birtokkezelése és gazdasági tevékenysége nyomán kialakult viszonyokról kell szót ejtenünk. Ám Eger vonatkozásában ez korántsem egyszerű, mivel a városról közhelyszámba megy a megállapítás, hogy *nem volt határa!*

A város jogállását és viszonyait rendező, Kassán 1695. január 14-én létrehozott, hírneves Fenessy-egyezmény félreérthetetlenül és minden kétséget kizáróan szögezi le, hogy Eger városát a falakon belül fekvő terület, tehát a belváros, az úgynevezett civitas intramoenialis alkotja, egyidejűleg a hóstyákat és a pusztákat kivette a város joghatósága alól.⁵ A városban megforduló Bél Mátyás is feljegyzi, hogy a városnak „nincs határa”, bár a környező pusztákból kitelnék, de azok a püspök és káptalan birtokában vannak.⁶ 1796-ban megjelent művében Vályi András is szavá teszi, hogy Eger „szántóföldje, rétje, erdeje szűk”.⁷ Ez utóbbi viszont arra látszik utalni, hogy a század végére a városnak már mégiscsak volt valaminő határa.

A kérdés jobb megértéséhez úgy véljük, előbb a határ fogalmát kell körüljárunk. Határon mindenekelőtt valamely területnek a szegélyét, azokat a jeleket, képzelt vagy jelzett vonalat, területsávot szokás érteni, mely az egyes területeknek önállóságot ad és amely az egyes területeket elválasztja egymástól. Tágabb értelemben a határ az egyes helységekhez tartozó összes területet jelenti.⁸ Mindez azonban a határnak csak jogi, közigazgatási, földrajzi értelemben vett fogalmával számol, holott világos, hogy a gazdasági értelemben vett határfogalmat sem lehet figyelmen kívül hagyni.

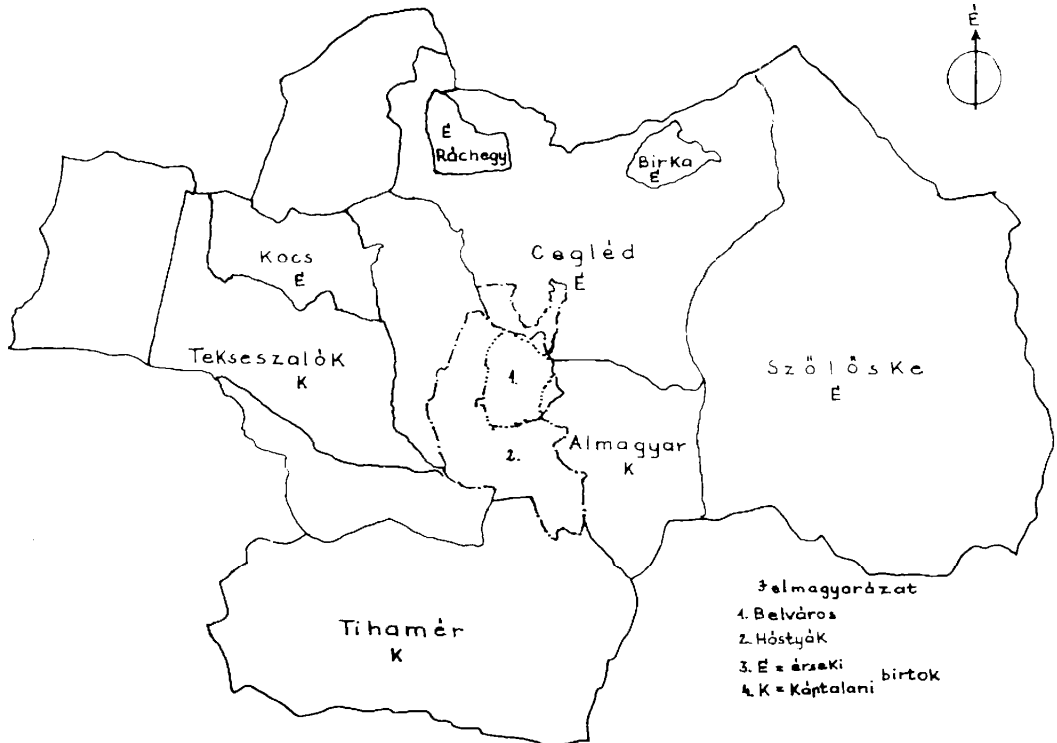
Anélkül, hogy ezúttal részletezni kívánnánk a gazdasági értelemben vett határfogalmat, világos, hogy ebben a tekintetben Egernek is volt határa, s gazdasági szempontból azok a területek jelentették az egri határt, ahol az ismertett gazdaságok terültek el, s ahol az egri lakosok mezőgazdasági tevékenységet fejtettek ki. Ezt egyébként már az egykorúak is így látták, és az általuk használt területeket fenntartás nélkül érezték magukhoz tartozónak. Jellemző erre, hogy amikor 1828. szeptember 29-én a nádor a bel- és külváros, valamint a promontorok külön összeírását rendelte el, a város népe élén a főbíróval a lehető legviharosabban tiltakozott az „iniuria” ellen.⁹

Az ismertett gazdaságok pedig Almagyar, Cegléd (vagy: Cigléd), Kocs, Szőlőske, Tekseszalók, Tihamér pusztákon, Birka és Ráchehy promontorokon terültek el. E puszták és promontorok a város közvetlen közelében, az Eger-völgy két oldalán, részint a völgyből kiemelkedő teraszokon, részint a Bükköt délről övező, jobbra vulkanikus eredetű dombokon feküdtek. Birka a város központjáról északra, Cegléd északkeletre, Szőlőske, vagy régies nevén Szőlőcske keletre, Almagyar délkeletre, Tihamér délre, Tekseszalók és Kocs nyugatra, végül Ráchehy északnyugatra helyezkedett el. Birka, Cegléd, Kocs, Ráchehy, Szőlőske érseki birtok volt, míg Almagyar, Tekseszalók és Tihamér a főkáptalan birtokállományába tartozott.¹⁰

A felsorolt puszták és promontorok talaja gyenge minőségű, nagyrészt kavicsos, agyagos (Almagyar, Birka, Cegléd), néhol arenosus, vagyis fővenyes (például Kocs), másutt egyszerre kavicsos, agyagos és fővenyes (például Ráchehy), Tekseszalókon pedig „sipákás”, azaz kevés esőtől is gyorsan átnedvesedő, azután rövidesen kiszáradó, nedveséget nem tartó.¹¹ (A pusztákra és promontorokra lásd a mellékelt térképet.) A táj klimatikus viszonyai változatosak. Az évi középhőmérséklet viszonylag alacsony, a csapadékmennyiség közepes, a napsütéses órák száma viszont magas, ami köztudottan kedvez a szőlőművelésnek.

Az Egerben nyilvántartásba vett adózók legtöbb földje Szőlőskén volt, itt 216,45 hektár volt az általuk használt földmennyiség. Ezután 131,62 hektárral Tihamér, 102,38 hektárral Almagyar, 96,49 hektárral Ráchehy, 85,58 hektárral Cegléd, 63,28 hektárral Tekseszalók, 42,07 hektárral Birka következett, míg végül 40,13 hektárral Kocs zárta a

sor. E 778,1 hektárt kitevő földingatlan túlnyomó részét, 652,05 hektárt (83,8%) Eger bel- és külvárosában lakó gazdák tartották használatukban, és mindössze 126,05 hektár (16,2%) volt a pusztákon és promontorokon összeírottak részesedése, akik – mint már utaltunk rá – pusztai lakosok, illetve vélelmezhetően extraneus birtokosok voltak.

Eger város határa Markmüller József térképe alapján

A használatukban levő földeken Eger adófizető gazdái döntően és elsősorban szőlőt műveltek. Egerben, illetve azon a területen, amit a város gazdasági értelemben vett határának tekinthetünk, a jellegzetes birtok a szőlőbirtok volt. Kismértékű szántó-, kert- és rétgazdálkodás legfeljebb az úgynevezett subvinetumban, azaz a szőlőaljában, vagyis a szőlőföld alsó, a szekérúthoz legközelebb eső részén folyt. A fentebb már említett 1690 gazdaság közül 1210 (71,59%) volt tisztán szőlő és 480 (28,41%) volt, ahol a szőlőn kívül a subvinetumban más művelési ág is előfordult. Nem meglepő tehát, hogy a földek 86,8%-án, tehát 778,1 hektáron szőlő díszlett, és a szőlőalja pedig a terület 13,2%-ára, vagyis csupán 124,1 hektárra terjedt ki.

Az összeírás – sajnos – nem tájékoztat az egri szőlőkben divatos fajtákról, de egy 1828-ból származó leírás részletesen is felsorolja azokat.^{11/a} Az egri szőlők – az összeírók minősítése szerint – kivétel nélkül első osztályúak voltak, s az egységnyinek tekintett, vagyis a 600 négyszögöles szőlőföld bérleti díját (census arendalis) 36 krajcárban állapították meg.

A mondottakból következően az egriek által használt területeken, nyomásos gazdálkodásról természetesen nem beszélhetünk. Ezzel szemben okvetlenül érdemesnek látszott megvizsgálnunk, vajon az Egerben nyilvántartásba vett gazdák 778,1 hektárra terjedő szőlőinek megmunkálása hány munkanapot igényelt. Ezt annál könnyebben tehetjük, mert az összeírók feljegyezték, hogy az egységnyinek vett 600 négyszögöles szőlőföld egyszeri megkapálásához hány napra volt szükség. A munkaerőigény a különböző puszt-

tákon és promontorokon, a talajviszonyoktól függően más és más volt. 600 négyszögöl egyszeri megkapálása Almagyaron, Birkán, Tihaméren 2, Kocson, Ráchegyen, Szőlőskén, Tekeszalókon 2,5, végül Cegléden 3 napot követelt meg. Ezt figyelembe véve és a megfelelő számításokat elvégezve, az a végeredmény áll előttünk, hogy a 778,1 hektár szőlő egyszeri megkapálása összesen kerek számban 8843 munkanapot vett igénybe. Ám Egerben – az observationes szerint – négyszer kapálták a szőlőket. Ehhez pedig összesen 35 372 napra volt szükség.

A szőlőket persze nemcsak kapálni kellett, hanem kötözni, metszeni, tisztítani, kacsolni, trágyázni is, és ezenkívül még bizonyos, közelebbről meg nem határozott talajjavítás (melioratio) is jelentkezett. Nem szólva azokról a munkákról, amiknek feljegyzéséről az összeírók megfélekedtek, például a karózásról, különböző felszerelések karbantartásáról stb.

A 600 négyszögölon előállítható bor mennyisége a korabeli Egerben az összeírás tanúsága szerint 6 és 10,8 urna (kőből), vagyis 372 és 669,6 liter között mozgott. Eger szőlőiben – az összeírás adatai szerint – így mindent összevetve 2 090 303 liter, azaz 20 903 hektoliter bor termett. Az egyes puszták és promontorok borhozamát az itt következő kimutatás szemlélteti:

	600 négyszögölon elő- állítható bormennyiség	Össztermés
1. Almagyar	5,95 hl	2 824,2 hl
2. Birka	5,95 hl	1 160,6 hl
3. Cegléd	6,69 hl	2 656,03 hl
4. Kocs	3,72 hl	912,2 hl
5. Ráchegy	5,58 hl	691,9 hl
6. Szőlőske	3,72 hl	7 463,8 hl
7. Tekeszalók	3,72 hl	2 498,3 hl
8. Tihamér	4,46 hl	2 723,0 hl
Összesen:		20 903,03 hl

Egy kőből (54,4 liter)¹² bor hét év (1822–1829) viszonylatában megállapítható átlagára az egri piac jegyzőkönyveinek tanúsága szerint 1 forint volt. Egy liter tehát kerek számban 1 krajcárba, egy hektoliter pedig szintén kerek számba 100 krajcárba, vagyis 1 forint 40 krajcárba került. Az egri gazdák 20 903,03 hektoliter bora így összesen 33 759,33 forint értéket képviselt.

Ez persze még korántsem jelentette a tiszta hasznot. Ezt az összeget különféle termelési költségek és egyéb szolgáltatások terhelték. Egy kapás termelési költsége (négy-szeri kapálás, metszés, kötözés, tisztítás, trágyázás, melioráció, kacsolás) átlagban 2,25 forintot tett ki. A 778,1 hektár össztermelési költsége 18 738,75 forintot vitt el. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez nem a teljes összeg, minthogy az összeírók – mint utaltunk rá – korántsem számoltak el mindent. A termelési költségek levonása után fennmaradt összeget még tized- és kilencedszolgáltatás is terhelt. A tized és kilenced pénzben kifejezett értéke külön-külön 3371,45, együttesen pedig 6742,90 forint volt. Ha tehát a termelési költségek 18 738,75 forintos, valamint a tized és kilenced 6742,90 forintos összegét levonjuk a 33 759,33 forintos termelési értékből, úgy tiszta jövedelemként 8277,68 forint maradt. Az 1 hektárra eső évi tiszta jövedelem így 10,63 forint volt, egy adófizető gazdára pedig átlagban 4,98 forint jutott.

Ha ezek után az egyes birtokkategóriák részesezésének statisztikai átlagát tekintjük, úgy azt találjuk, hogy a 0,575 hektárig terjedő szőlőbirtok évi tiszta jövedelme 6,11 forint, a 0,575 és 2,87 közé esőké 6,11 és 30,50; a 2,87 és 5,75 hektár közé esőké pedig 30,50 és 61,12 forint között mozgott.

Ám kérdés, vajon ezek az összegek realizálódtak-e, vagy sem. A gazdatársadalom helyzete ugyanis ebben a korban sem volt könnyű. Nyílt titok és a hatóságok előtt is jól ismert tény volt, hogy a pincékben éveken keresztül állt eladatlanul a bor.¹³

A subvinetum 124,1 hektárra kiterjedő területéből 34,7 hektár (28,1%) volt szántó, 5,2 hektár (3,6%) kert és 84,2 hektár (68,3%) rét. Ezeket a területeket folyamatosan művelték, mind az őszi, mind a tavaszi vetemények alá egyszer szántottak, 2 pozsonyi mérő földre, tehát 1200 négyszögöltre 4 szekér trágyát használtak. Háromévenként trágyáztak. A 34,7 hektár szántóra így háromévenként 312 szekér trágyát hordtak. Ősziként rozsot, tavasziként árpát, tengerit, zabot vetettek. 1200 négyszögölbe 1,5 mérő (94 liter) szemet vetettek. Mindezen kívül még krumplit termeltek, ennek mennyiségéről azonban nem szól az összeírás.

A szántókon összesen 612 mérő, azaz 379,44 hektoliter szemet állítottak elő. Ebből 122,4 mérő (75,9 hektoliter), tehát 55,4 q (20%) volt a rozs, 153 mérő (94,9 hektoliter), vagyis 62,6 q (25%) az árpa, 153 mérő (94,9 hektoliter), azaz 67,4 q (25%) a tengeri és 183,6 mérő (113,5 hektoliter), tehát 55,6 q (30%) a zab.

Az elsorolt terméshozamok pénzben kifejezett értékére a már idézett vásárjegyzőkönyvek segítségével számításokat is végezhetünk. Így abból kiindulva, hogy 1 mérő rozs átlagára 50, 1 mérő árpát 38, 1 mérő tengerié ugyancsak 38, 1 mérő zabé pedig 29 krajcár volt, az egri gazdák által előállított 122,4 mérő rozs 102, a 153 mérő árpa 96,9, a 153 mérő tengeri ugyancsak 96,9, a 183,6 mérő zab 88,7 forint értéket, összesen tehát 384,5 forintos összeget képviselt.

Ami a termelés költségeit (trágyázást, egyszeri szántást, vetést, boronálást) illeti, 600 négyszögöles vetésterülettel számolva ez 54,66 krajcárt, 1 hektárra kivetítve pedig 4,2 forintot jelentett. Így a 34,7 hektáron folytatott szántóföldi művelés költségei 145,74 forintot tettek ki. Ha ezt az összeget a fent kimutatott össztermelési értékkel vetjük egybe, úgy azt találjuk, hogy a 34,7 hektárra kivetített haszon 238,8 forint volt.

Az így kimutatott eredmények azonban még távolról sem képezték a termelők tiszta hasznát, mivel a subvinetumban előállított termelési értéket egy speciális szolgáltatás, a 600 négyszögölenként 8 krajcárt kitevő úgynevezett szárazdézsmá, vagy más néven szőlőalja-taksa terhelte. A szárazdézsmá 161 mérőre, azaz 34,7 hektárra kivetített összege pedig 21,46 forint volt. Ennek lerovása után az össztermelési értékéből 217,34 forint maradt, amiből azonban még a vetőmag értékét is le kell vonnunk. Minthogy az összeírók vetőmag címén a 600 négyszögölon előállítható hozadékból 1 mérő szemet vontak le, vagyis a termés 20%-át, a szükséges számításokat elvégezve azt kapjuk, hogy a vetőmag pénzben kifejezett értéke 97,9 forint. Így tehát a földesúri szolgáltatás levonása után, a munkában és termelési értékben megtestesülő, bár a viszonyokból adódóan készpénz-kiadás formájában nem minden gazda esetében jelentkező termelési költségeket levonva azt találjuk, hogy az állami adó figyelmen kívül hagyásával megállapítható tiszta haszon 215,54 forint lehetett.

A valóságban persze ez az adó figyelmen kívül hagyásával meghatározott haszon sem volt tiszta, mivel a gazdáknak a termelés folytatása céljából félretett vetőmag-tartalékkal is rendelkezniük kellett. Ennek pénzben kifejezett értéke pedig – mint már történt rá utalás – 97,9 forintot jelentett. Ha ezt is levonjuk, kiderül, hogy a szántókon előállító tiszta jövedelem 118,9 forint volt. Egy hektárra tehát 3,42 forint jutott.

A kertek művelési viszonyairól az összeírás – sajnos – nem szól. Mindössze annyit áll módunkban elmondani, hogy 600 négyszögöl kert jövedelmét ugyanennyi szántó jövedelmével vették azonosnak (parificálták). Mint a fentiekből már tudjuk, 600 négyszögöl szántó tiszta haszna 42 krajcár volt. Ennek megfelelően 1 hektár kert tiszta jövedelme 3,42 forintot tett ki, az 5,2 hektár kertből így összesen 17,8 forint haszon származott.

zott. Ebből a szőlőalj-taksa összesen 3,13 forintot vitt el, a tiszta jövedelem így végül 14,73 forint volt.

A réteket csak egyszer lehetett kaszálni, és ezért azokat a törvényes előírásnak megfelelően, másodosztályúaknak minősítették. Ezek jövedelmét szintén a szántók módjára számították, vagyis azt mutatták ki, ha szántóként hasznosítanak, azok mennyi gabonát teremnének. Ez a termékmennyiség – az egykorú számítások szerint – 600 négyszögölon 4 mérő (248 liter), 1 hektáron 16,68 mérő, a rétföldek egészen pedig 1404,5 mérő (87 079 liter) lett volna. Egy mérő gabona átlagára ugyancsak a vásári jegyzőkönyvek szerint 0,64 forint volt, így az 1404,5 mérőé 898,88 forintra ment. Termelési költségként az összeírók a kaszálás, a gyűjtés, a hordás és boglyarakás munkabérét számolták el, ez 600 négyszögölet véve alapul 42,66 krajcárt tett ki, ez 1 hektárra kivetítve 3,29, a rétek egészére 277 forintot jelentett. A taksa összege hektáronként 36,16 krajcár, a 84,2 hektár rétre 50,73 forint volt. A réteken az összeírók feljegyzései alapján megállapítható tiszta jövedelem 571,15 forintra rugott.

Az Egerben nyilvántartott gazdák mezőgazdasági tevékenysége nyomán így összesen 8982,46 forint tiszta jövedelem állott elő. Ebből 8277,68 forintot (92,2%) a szőlők hoztak, és 707,78 forintot (7,8%) a szőlőalja adott. Az 1 hektárra jutó tiszta jövedelem így végső összegzésben 23,11 forint volt, 1 birtokosra pedig 5,31 forint jutott.

JEGYZETEK

- [1] Magyar törvénytár 1740–1835. évi törvénycikkek. Bp., 1901. 437. l.
- [2] Instructio pro dominis regnicolarem peracturis deputatis in sequalem articuli 7-mi anni 1827. elargita. Heves megye Levéltára (a továbbiakban: H. M. L.) Heves és Külső-Szolnok vármegye közgyűlési iratai. Országgyűlési iratok. Követi jelentések. (IV–1/e) 1827. iktatlan, illetve Inviatio ex abtutu reflexionum et difficultatum, quae per jurisdictiones regni circa modalitatem effectuandae ideae conscriptionis regnicolaris, in sequela art. 7:1827. scopo rectificationis portarum palatinalium peragendae proponebatur, in uberiorem ac uniformem instructionis comitalis explanationem subserviens. Uo.
- [3] H. M. L. Heves és Külső-Szolnok vármegye adószedőjének iratai. Országos összeírások (IV–7/a) 1720–28. Conscriptio regnicolaris 1828. 2–12.
- [4] Dávid Zoltán: A családok nagysága és összetétele a veszprémi püspökség területén 1747–1748. Bp., 1973. 7–8. l.
- [5] H. M. L. A méltóságos egri püspök úr és Eger városa között 1695. esztendőben lett transactionak párja. Jogbiztosító okmánykönyvek és iratok. (XIII–3/a–82) 8384.
- [6] Bél Mátyás: Heves megye ismertetése. 1730–1735. (Ford.: Soós Imre) Eger, 1968. 64. l.
- [7] Vályi András: Magyarországnak leírása. I. Buda, 1796. 545. l.
- [8] A határ fogalmára lásd a Magyar értelmező kéziszótár. Bp., 1972. 523., A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára II. Bp., 1970. 73., a Révai nagylexikon IX. Bp., 1913. 578., illetve a Magyar jogi lexikon IV. Bp., 1903. 27. lapján olvasható szócikkeket.
- [9] H. M. L. Eger város tanácsának jegyzőkönyve. 1829. 257–264. l.
- [10] Dobó István Vármúzeum. Markmüller János: Eger város határának teljes térképe 1823. TA. Nro. 174–71.
- [11] H. M. L. Conscriptio regnicolaris 1828. (IV–7/a) 6–8.
- [11/a] Erre nézve lásd Sugár István: Adatok az egri vörös bor történetéhez. A bikavér kialakulása. Az egri múzeum évkönyve XIV. Eger, 1976. 293–331. l.
- [12] Az urna kifejezést – Bogdán István szíves szóbeli közlése alapján – köbölnek fordítottuk, mennyiségét pedig az 1807. évi 22. tc. 1. §-a értelmében 54,4 liternek vettük.
- [13] Protocollum actorum publicorum anni 1828. (IV.–1/a–906) 746. l.